

КАМПАНІЯ ПРОТИ СЛОВАЦЬКИХ «БУРЖУАЗНИХ НАЦІОНАЛІСТІВ» В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1948 – 1951 рр.)

Шніцер Ігор Омелянович

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: ihor.shnitser@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57208490333

Researcher ID: T-7796-2019

<http://orcid.org/0000-0003-4681-0263>

У статті досліджується кампанія проти словацьких «буржуазних націоналістів» в Чехословаччині 1948 – 1951 рр. Методологія дослідження спирається на загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності. Реалізація цих принципів дозволила уникнути у роботі непослідовності, неконкретності, відірваності від об'єктивного історичного процесу під час дослідження. Автор простежує вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на початок та перебіг кампанії проти словацьких «буржуазних націоналістів», яких через невирішеність словацького питання було зараховано до числа «ворогів держави». Акцентовується увага на тому, що носіїв «буржуазного націоналізму» в лавах комуністичної партії спершу звинуватили у намірах створити спільний політичний блок зі словацькою буржуазією з метою збереження максимальної незалежності словацьких органів влади в Чехословаччині, а згодом – у сепаратизмі та бажанні відродити Словацьку державу. У даній статті зроблена спроба показати, що невирішеність словацького питання в Чехословаччині після лютневого державного перевороту 1948 р. стала однією з причин загострення політичної боротьби в лавах правлячої комуністичної партії. Автор висвітлює перебіг кампанії проти словацьких «буржуазних націоналістів» у контексті інших політичних процесів в Чехословаччині та країнах соціалістичного табору. Він відзначає, що головним обвинуваченим у цій справі став державний, політичний та партійний діяч Г. Гусак, який був прибічником рівноправності у чесько-словацьких відносинах та на завершальному етапі Другої світової війни підтримував ідею федеративного устрою Чехословаччини. Кампанія проти словацьких «буржуазних націоналістів» 1948 – 1951 рр. свідчила про те, що комуністична влада не планує вирішувати словацьке питання в Чехословаччині.

Ключові слова: Чехословаччина, Комуністична партія, словацький «буржуазний націоналізм», Г. Гусак, Л. Новомеський.

Постановка проблеми. Встановлення тоталітарного комуністичного режиму в Чехословаччині в 1948 р. започаткувало нову сторінку в історії чесько-словацьких відносин. Центральна влада остаточно відкинула ідею федеративного устрою Чехословацької республіки, а права словацьких національних органів влади були суттєво урізані через страх комуністів перед можливим наростанням «словацького сепаратизму». Таким чином, шанс на справедливе вирішення словацького питання в державі було втрачено мінімум на кілька десятиліть. Відмова радянського керівництва від концепції «національних шляхів до соціалізму» поставила перед чехословацькою владою вимогу повної уніфікації своїх національно-державних інтересів з інтересами Москви та усього радянського блоку. Після 1948 р. Чехословацька республіка стала являти собою «наднаціональне утворення, структуроване у промосковському блоці» [Вовканич, 2009, с. 81].

За таких обставин, «чехословакізм» у дусі доктрини про демократичний централізм та пролетарський інтернаціоналізм став активно культивуватися на державному рівні. На рубежі 40 – 50-х років ХХ ст. в Чехословаччині спостерігалася наступна тенденція: чим більше зміцнювалися соціалістичні відносини в державі, тим сильнішими ставали тенденції до обмеження повноважень

словацьких національних органів влади [Хмел, 2007, с. 21]. Прибічники (навіть в минулому) збереження особливого державно-правового становища Словацьчини в республіці були оголошені «буржуазними націоналістами», й піддані гострій критиці.

Термін «буржуазний націоналізм» був розроблений марксистсько-ленінськими ідеологами для означення політики буржуазії в сфері національних відносин, що протиставляє себе соціалістичному інтернаціоналізму. Згідно марксистсько-ленінського вчення, «буржуазний націоналізм» поділяв людей в суспільстві не за класовою, а за національною ознакою, та проповідував єдність антагоністичних класів всередині нації [Ленин, 1973, с. 133]. На практиці, під терміном «буржуазний націоналізм» розуміли антирадянську політику, відступ від офіційної ідеології та співпрацю з представниками колишнього буржуазного ладу.

У більшості державах-сателітах Москви звинувачення в «буржуазному націоналізмі» на рубежі 1940 – 1950-х рр. полягали в тому, що політик ставить інтереси власної національної держави вище інтересів СРСР та усього соціалістичного блоку. У Чехословаччині ж через те, що словацьке питання так і не було вирішено, звинувачення в «буржуазному націоналізмі» були спрямовані передусім проти

словацьких політиків. Їх звинувачували у нелюбові до СРСР, спробах наслідувати югославську модель та найбільше у намірах створити блок зі словацькою буржуазією, щоб зберегти максимальну незалежність словацьких органів влади, а при можливості відторгнути Словаччину від Чехословацької республіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Боротьба чехословацької влади зі словацьким «буржуазним націоналізмом» в 1948 – 1951 рр. ще не була предметом спеціальних наукових досліджень в українській історіографії. Окремі аспекти цієї проблематики вивчали Ю. Терешко [Терешко, 1999], О. Свеженцева [Свеженцева, 2010].

У Словаччині цю проблематику досліджує науковий колектив Інституту пам'яті народу. Їх спільними зусиллями було підготовлено та видано монографію «Густав Гусак та його доба» [Kinčok, 2015]. У ній детально висвітлено життя та діяльність чехословацького державного, політичного і партійного діяча Г. Гусака, який став головним обвинуваченим у справі словацьких «буржуазних націоналістів». Цій постаті також присвячені ґрунтовні монографії чеського історика М. Махачека [Macháček, 2017] та російської дослідниці В. Мар'їної [Мар'їна, 2019]. Кампанію проти словацьких «буржуазних націоналістів» через призму чесько-словацьких відносин в республіці вивчав історик Я. Рихлік [Rychlík, 2012].

Завданням статті є дослідити початок та перебіг кампанії проти словацьких «буржуазних націоналістів» в Чехословаччині 1948 – 1951 рр., з'ясувати вплив на неї зовнішніх та внутрішніх факторів, наслідків для чесько-словацьких відносин в державі.

Виклад основного матеріалу. У другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. в країнах соціалістичного табору, під впливом СРСР, активізується боротьба з «буржуазними націоналістами». Не оминула вона й Чехословаччину. Великий вплив на розгортання боротьби з «буржуазними націоналістами» в республіці мав зовнішній фактор. Так, ще у вересні 1948 р. перший секретар ЦК Комуністичної партії Угорщини М. Ракоші листом інформував радянського лідера Й. Сталіна про те, що Комуністична партія Словаччини (далі КПС) розпалася на фракції, одну з яких очолює голова Корпусу уповноважених Г. Гусак. До цієї фракції, за даними М. Ракоші, «входили В. Клементіс, Л. Новомеський та взагалі словацька інтелігенція і студентство» [Мар'їна, 2019, с. 132]. Лідер угорських комуністів відзначав, що фракція Г. Гусака носить «радикально націоналістичний, антисемітський, антиугорський характер» [Мар'їна, 2019, с. 132].

І хоча СРСР тоді не ініціював початок каральних заходів проти зазначених осіб, головну роль у викритті «ворогів держави» вирішив взяти на себе голова КПС та водночас заступник прем'єр-міністра Чехословаччини В. Широкий [Pešek, 2006, s. 170]. Більшість істориків вважає, що у такий спосіб політик прагнув дискредитувати свого головного

конкурента у боротьбі за владу в Словаччині – Г. Гусака, який певний час підтримував ідею розбудови Чехословаччини як федеративної держави чехів і словаків [Мар'їна, 2005, с. 104]. Саме з ініціативи В. Широкого служба безпеки розпочала збір компромату на Г. Гусака та наближених до нього осіб [Kinčok, 2015, s. 196].

На засіданні ЦК КПС 21–28 вересня 1948 р. В. Широкий заявив, що «проблема націоналістичних ухилів стає сьогодні великою небезпекою», оскільки керівні органи партії не зуміли протистояти впливу дрібнобуржуазного націоналізму [Мар'їна, 2005, с. 104]. виправити ситуацію, на думку В. Широкого, можна було шляхом «очищення керівних посад партії та взагалі суспільного життя від уклоністів та опортуністів» [Мар'їна, 2005, с. 104]. Цікаво, що під час свого виступу В. Широкий не назвав жодного прізвища. І це при тому, що в політичних кулуарах він не цурався відкрито заявляти, що «буржуазними націоналістами є Гусак, Новомеський та Шмідке» [Kinčok, 2015, s. 198].

Восени 1948 р. в Чехословаччині проходив один з перших політичних процесів у державі, який увійшов в історію як «Акція Г». І хоча він не був спрямований проти словацьких комуністів, дискредитував багатьох політиків. Колишній редактор центрального органу словацької компартії газети «Правда» В. Гложкова під час досудового слідства розповіла про свою «злочинну співпрацю з учасниками буржуазно-націоналістичної групи Клементіса» [Сопроводительное письмо В. С. Абакумова, с. 287]. Зокрема вона заявила, що «першочерговим завданням вони ставили відторгнення Словаччини від Чехії й Моравії та приєднання її до так званої «Балканської федерації» [Сопроводительное письмо В. С. Абакумова, с. 287]. Загалом В. Гложкова надала службі безпеки інформацію про погляди 78 партійних функціонерів на стан справ в державі та світі. Серед них, крім В. Клементіса, фігурували прізвища Г. Гусака, Л. Новомеського та Л. Голдоша. Інформацію, отриману від В. Гложкової, яку згодом було визнано шпигункою, держбезпека оцінила як надзвичайно цінну [Rychlík, 2012, s. 150]. Невипадково вже влітку 1949 р. компрометуючі матеріали на Г. Гусака та Л. Новомеського розпочала збирати спеціально створена група в Міністерстві внутрішніх справ [Dvořáková, 2007, s. 155–156].

Великий вплив на подальше розгортання кампанії проти словацьких «буржуазних націоналістів» мав зовнішній фактор. У листопаді 1949 р. на третій нараді Інформбюро в Будапешті була прийнята резолюція «Югославська компартія в полоні убивць і шпигунів». Серед іншого, у ній наголошувалося на необхідності комуністичних партій активізувати боротьбу проти «кліки» Тіто [Югославская компартия, с. 23–27]. Поступово «теорія» про загострення класової боротьби в період переходу від капіталізму до соціалізму і його будівництва трансформувалася в тезу про проникнення класових ворогів в керівні органи компартій. У 1949 р. в Угорщині була викрита «антидержавна буржуазна націоналістична група» на чолі з міністром закордонних справ Л. Райко. На думку угорських

органів держбезпеки, представники цієї групи були причетні до змови, яка мала міжнародний характер. Ролі були розподілені наступним чином: Л. Райко – глава змови, Т. Соны – зв'язковий американської шпигунської служби, а Л. Бранко – зв'язковий з Й. Броз Тіто. Спочатку разом з Л. Райком були заарештовані 19 осіб [Нежинский, 1969, с. 130], але згодом кількість затриманих у справі значно зросла.

Судовий процес над Л. Райком та його товаришами, який відбувся у вересні 1949 р. мав чітко виражену антиюгославську спрямованість [Блохина, 2004, с. 139]. «Зізнання» та «покази свідків» мали на меті викрити Й. Броз Тіто і його людей як помічників американського імперіалізму. «Справа Райка» дала поштовх до активізації антиюгославської кампанії в країнах Центральної Європи. Колишній секретар посольства Югославії в Будапешті Л. Бранко під час розслідування «справи Райка» повідомив, що в Чехословаччині, і передусім в Словаччині, активно працюють агенти Й. Броз Тіто, які у своїй діяльності спираються на націоналістів та колишніх членів партії Глінки. Угорські спецслужби на основі свідчень учасників процесу над Л. Райком сформували список 65 чехословацьких громадян, «англо-американських шпигунів», які нібито були пов'язані зі «справою Райка». Серед цих осіб фігурував міністр закордонних справ В. Клементіс, а також Г. Гусак. Керівник Комуністичної партії Угорщини М. Ракоші під час візиту в Прагу 21–24 червня 1949 р. передав цей список президенту Чехословаччини К. Готвальду. Однак той піддав його сумніву, заявляючи, що «Райка у нас не має» [Марьина, 2005, с. 105]. Проте пообіцяв угорському колезі провести власне розслідування. М. Ракоші порадив К. Готвальду звернутися за допомогою до Москви.

16 вересня 1949 р. К. Готвальд і Р. Сланський звернулися до керівництва ВКП (б) з проханням направити до Праги відповідних співробітників, які б допомогли у пошуку ворогів держави. Прохання чехословацьких політиків було задоволено 27 вересня 1949 р. [Laszlo Rajk, s. 66–67]. У жовтні 1949 р. в Чехословаччину прибули радянські радники Н. Макаров і М. Ліхачов. Вони не тільки долучилися до створення Міністерства національної безпеки, яке очолив Л. Копржива, але й допомогли в організації та проведенні перших політичних процесів в Чехословаччині. На думку радянських радників, чехословацького «Райка варто було шукати серед словаків, оскільки Словаччина територіально ближче до Угорщини» [Kinčok, 2015, s. 211].

10 жовтня 1949 р. було прийнято рішення про створення в Словаччині спеціального підрозділу держбезпеки на чолі з Т. Балажом. Його головним завданням став пошук ворогів держави в лавах КПС. Саме на цьому етапі кампанії термін «дрібнобуржуазний» в характеристиці націоналізму був замінений більш жорстким визначенням «буржуазний».

Одночасно в Празі органи держбезпеки збирали компромат на В. Клементіса. У ході розслідування був допитаний заступник міністра зовнішньої торгівлі Е. Льобл, який, на думку радянських

радників, володів інформацією про «діяльність словацьких буржуазних націоналістів» [Kinčok, 2015, s. 214]. Він надав детальні характеристики дванадцятьом членам КПС та заявив, що у роки війни, окремі словацькі комуністи більше переймалися національним питанням, ніж боротьбою з фашистами. Свідчення Е. Льобла дали підстави слідчим говорити про те, що їм вдалося виявити «історичні корені» буржуазного націоналізму в Словаччині та викрити першу ворожу групу в лавах КПС.

Результатом кампанії проти словацьких «буржуазних націоналістів» стала поява справи під назвою «Висновки про провідних функціонерів КПС», яку 11 січня 1950 р. підготував К. Шваб разом з радянськими радниками. Однак докази наведені у документі виявилися не переконливими, тому розслідування у справі словацьких «буржуазних націоналістів» було вирішено продовжити. Із грудня 1949 р. по березень 1950 р. було допитано багато осіб, які на думку слідчих, могли дати корисну інформацію про ворожу групу в лавах КПС. Цікаво, що серед допитаних знову опинилася журналістка В. Гложкова. На цей раз вона, під тиском органів держбезпеки, заявила про існування в лавах КПС «буржуазних націоналістів», які гуртуються «...навколо Клементіса та ненавидять Широкого» [Kinčok, 2015, s. 221]. Крім того, В. Гложкова зізналася у шпигунській діяльності на користь Г. Гусака та співпраці з представниками Демократичної партії з метою «відторгнути Словаччину від історичних земель» [Kinčok, 2015, s. 222].

Серед допитаних у справі словацьких «буржуазних націоналістів» був й відомий політик Я. Урсні. Згодом він визнав, що частина його свідчень проти Г. Гусака була сфабрикована. Однак у матеріалах його допиту було зафіксовано, що Г. Гусак та Л. Новомеський своїм націоналізмом та шовінізмом робили все можливе, аби «зі Словаччини зробити державу в державі» [Kinčok, 2015, s. 222]. Також, як випливає з матеріалів допиту, Я. Урсні звинувачував Г. Гусака у прагненні отримати диктаторські повноваження в Словаччині, що суперечило політичній лінії та засадам комуністичної партії [Kinčok, 2015, s. 222].

Одним із доказів антидержавної діяльності Г. Гусака в очах чехословацької влади стала його праця «Боротьба за майбутнє» [Husak, 1948]. На вимогу органів держбезпеки, історик та публіцист П. Райман наприкінці лютого 1950 р. підготував рецензію на дану працю. У ній він розкритикував Г. Гусака за античеські настрої, не належно висвітлену роль СРСР у визволенні Словаччини та «буржуазний націоналізм» [Kinčok, 2015, s. 224].

За підсумком розслідування був підготовлений докладний звіт про діяльність словацьких «буржуазних націоналістів». У документі відзначалося, що «серед провідних функціонерів КПС існують сильні буржуазно-націоналістичні ідеї, носіями яких є передусім люди з колишньої групи «ДАВ» на чолі з В. Клементісом та Л. Новомеським» [Kinčok, 2015, s. 225]. Документ також містив критику на адресу Г. Гусака.

13 березня 1950 р. на засідання президії ЦК КПЧ було розглянуто питання про справу В. Клементіса. Міністр закордонних справ ЧСР був звинувачений у «буржуазному націоналізмі» та підданий гострій критиці. Наступного дня відбулося засідання президії ЦК КПС, на якому звинувачення на адресу політика пролунали повторно. Цікаво, що жоден з присутніх не наважився виступити на захист В. Клементіса. Навіть Г. Гусак за підсумком засідання заявив, що вважає рішення партії по справі В. Клементіса «справедливим та зваженим», таким, що «може сприяти зміцненню партії та стати прикладом пильності» [Марьина, 2019, с. 135–136].

За таких обставин В. Клементісу не залишалося нічого іншого, як виступити із самокритикою. Але це його не врятувало. 14 березня 1950 р. він був позбавлений усіх посад та оголошений «чехословацьким Райком», завданням якого було «вивести Чехословаччину з-під впливу Радянського Союзу та включити до західного імперіалістичного блоку» [Сопроводительное письмо В. С. Абакумова, с. 287].

Рішення про звільнення В. Клементіса було прийнято під тиском радянських радників в Чехословаччині Т. Ліхачова і М. Макарова. У березні 1950 р. вони писали у своєму звіті про п'ятимісячну діяльність наступне: «Тільки під час останньої нашої зустрічі з товаришем Готвальдом, коли ми інформували його про нові свідчення заарештованих, товариш Готвальд відчув, як це було помітно з його поведінки, що матеріали про злочинну діяльність Клементіса та відсутність рішення по ним стануть через нас відомими в Москві, – заявив, що ці матеріали вони обговорять та приймуть відповідне рішення» [Сопроводительное письмо В. С. Абакумова, с. 288].

Згідно з даними чехословацьких спецслужб, серед населення Словаччини була поширена думка, що «Клементіс із МЗС пішов не за власним бажанням. Політика, яку він проводив буде засуджена, Клементіс буде заарештований і його судитимуть за шпигунство на користь Заходу» [Сопроводительное письмо М. А. Силина, с. 306].

У той самий час, на думку радянських радників в Чехословаччині, звільнення В. Клементіса не розв'язувало усіх проблем в державі, оскільки його «злочинні зв'язки й надалі залишаються на керівних посадах в Словаччині» [Сопроводительное письмо В. С. Абакумова, с. 288].

Новим міністром закордонних справ ЧСР став В. Широкий, який за свідченнями надзвичайного і повноважного посла СРСР в Чехословаччині М. Сіліна «особисто не любить, навіть не терпить» Г. Гусака [Марьина, 2005, с. 106]. Зусиллями В. Широкого, Г. Гусак поступово стає центральною фігурою «буржуазно-націоналістичного угруповання» в Словаччині. Вже 3 квітня 1950 р. на засіданні Президії ЦК КПС в Братиславі В. Широкий публічно звинуватив Г. Гусака, Л. Новомеського та К. Шмідке у тому, що вони є «носіями буржуазно-націоналістичного ухилу в КПС» [Kinčok, 2015, с. 228]. Також на адресу Г. Гусака пролунала критика за поїздку на Україну в 1941 р., не належну роботу з

молоддю та співпрацю з Демократичною партією у питанні захисту повноважень словацьких органів влади.

Г. Гусак, на відміну від Л. Новомеського, намагався спростувати звинувачення на свою адресу. Зокрема він заявив, що у співпраці з Демократичною партією вбачав захист словацького народу від політики «чехословакізму», яку сповідував тодішній президент ЧСР Е. Бенеш.

За підсумком доповіді В. Широкого та виступу Г. Гусака на засіданні Президії ЦК КПС відбулася дискусія. Частина присутніх підтримала звинувачення на адресу Г. Гусака, а інша частина – утрималася від критичних оцінок діяльності свого колеги. При цьому ніхто з присутніх не наважився відкрито виступити на захист Г. Гусака.

6–7 квітня 1950 р. проходило засідання пленуму ЦК КПС, на якому з головною доповіддю виступ В. Широкий. У ній він в черговий раз звинуватив Г. Гусака та Л. Новомеського у «буржуазному націоналізмі». Цього разу В. Широкого підтримала більшість учасників пленуму. Відтак, Г. Гусаку та Л. Новомеському не залишалося нічого іншого, як виступити із самокритикою та частково визнати власні помилки [Rychlík, 2012, s. 401]. Квітневий пленум ЦК КПС прийняв заяву про засудження словацького «буржуазного націоналізму» та надіслав її до усіх регіональних організацій партії. Цікаво, що в цей час Г. Гусак дивився на своє майбутнє вельми скептично та розмірковував над тим, щоб назавжди відійти від активної політичної діяльності [Macháček, 2017, s. 267].

Тим часом кампанія проти словацьких «буржуазних націоналістів» набирала обертів. 29 квітня 1950 р. під час засідання Президії ЦК КПС Г. Гусака та Л. Новомеського звинуватили в тому, що вони піддалися дрібнобуржуазному впливу та велику увагу приділяють захисту повноважень словацьких органів влади. Тоді ж з'явилася пропозиція відкликати Г. Гусака та Л. Новомеського із займаних посад. 2 травня це рішення було підтримано Президією ЦК КПС.

24–27 травня 1950 р. на IX з'їзді КПС В. Широкий в черговий раз піддав гострій критиці В. Клементіса, Г. Гусака, Л. Новомеського та К. Шмідке за «буржуазно-націоналістичний ухил» та наголосив на небезпеці, яку несе їх діяльність для усієї партії [Kinčok, 2015, s. 232]. Усі вони змушені були виступити із самокритикою власної діяльності на державних та партійних посадах.

Цікаво, що В. Широкий, під час розмови з надзвичайним і повноважним послом СРСР в Чехословаччині М. Сіліним, назвав виступи В. Клементіса та К. Шмідке на з'їзді «безглуздими», а Г. Гусака – «задовільним» [Марьина, 2005, с. 106]. Він вважав, що В. Клементіс та К. Шмідке не розуміють сенсу боротьби з буржуазним націоналізмом, а Г. Гусак та Л. Новомеський «ще можуть довести на практичній роботі, чи здатні вони зрозуміти марксистсько-ленінську теорію з національного питання» [Марьина, 2005, с. 106]. Тому не дивно, що після з'їзду Г. Гусак став тимчасовим завідувачем сільськогосподарського

відділку ЦК КПС, а Л. Новомеський отримав посаду президента словацької Академії наук та мистецтв [Із дневника, с. 379]. Їх соратник К. Шмідке був призначений директором одного із заводів у Братиславі [Мар'яна, 2005, с. 106]. Однак через два роки після цього помер.

Згодом Г. Гусак з приводу цих подій писав наступне: «Це була не критика, покликана допомогти партії й товаришам, а політична страта чотирьох провідних функціонерів партії [...]. Це була політична і психологічна підготовка до другого етапу: арешту і судового розгляду» [Мар'яна, 2019, с. 137].

Влітку 1950 р. кампанія проти словацьких «буржуазних націоналістів» була тимчасово призупинена. Чеський історик К. Каплан вважає, що це стало наслідком зміни радянських радників в Чехословаччині [Kaplan, 1992, s. 87]. Влітку 1950 р. у Прагу прибув новий радник Міністерства державної безпеки СРСР В. Боярський, який головну увагу зосередив на справі секретаря Брненського крайового осередку КПЧ О. Шлінга – «агента закордонної розвідки» [Мар'яна, 2005, с. 106].

Однак вже 17 вересня 1950 р. В. Боярський інформував СРСР про «відсутність належної боротьби з націоналістичним підпіллям, передусім в Словаччині, а також про те, що державний апарат переповнений неблагонадійними кадрами» [Macháček, 2017, s. 267]. На початку 1951 р. кампанія проти словацьких «буржуазних націоналістів» в Чехословаччині була відновлена. Політичні помилки Г. Гусака і Л. Новомеського були представлені як цілеспрямована шкідницька діяльність проти партії та держави. 29 січня 1951 р. на засіданні керівництва ЦК КПЧ була створена спеціальна комісія у складі К. Готвальда, Л. Коприва, Р. Сланського, А. Запотоцького та В. Широкого [Kaplan, 1994, s. 82], яка прийняла рішення про арешт Г. Гусака, В. Клементіса та Л. Новомеського. Приводом до їх арешту стали чутки про можливу втечу політиків за кордон.

Першим був заарештований В. Клементіс. 6 лютого 1951 р. у канцелярії генерального секретаря ЦК КПС у Братиславі Ш. Баштьованського був заарештований Г. Гусак. Цікаво, що партійний функціонер сприяв арешту «буржуазного націоналіста», аби у празьких колег «не виникло думки, що словацька влада не хоче допомагати у цій акції» [Kinčok, 2013, s. 19].

Сам Г. Гусак згодом згадував «трьох озброєних чоловіків повідомили мені, що за рішенням міністра безпеки мене арештовують. На руки одягли кайданки, очі зав'язали та відвезли у невідомому напрямку...» [Plevza, 1991, s. 70]. Спершу свій арешт Г. Гусак називав «великою помилкою слідчих органів», а згодом – неподобством, несправедливістю та упередженістю [Macháček, 2017, s. 277].

21 лютого 1951 р. відбулось засідання ЦК КПЧ, на якому було розглянуто «антидержавну діяльність» словацьких комуністів. З доповіддю про боротьбу з «буржуазним націоналізмом» в Словаччині виступив Ш. Баштьованський. Він заявив, що: «...останні результати розслідування свідчать про те, що у випадку з групою Гусак – Новомеський мова йде не

про помилки або відхилення. Ми маємо справу з організованою антипартійною фракціоністською бандою, яка своєю сепаратистською та підіривною діяльністю цілеспрямовано шкодила єдності республіки й намагалася в її рамках зберегти так звану самостійну словацьку державу, щоб в зручний момент відторгнути Словаччину від республіки. Вона свідомо гальмувала рух вперед до соціалізму та орієнтувалася на реставрацію капіталізму» [Rychlík, 2012, s. 404]. Далі у своєму виступі Ш. Баштьованський піддав критиці діяльність К. Шмідке, який «забув про своє робітниче походження» та запропонував позбавити його членства в ЦК КПЧ. Також він інформував присутніх про те, що за «буржуазний націоналізм» був виключений з лав партії й заарештований секретар обласного комітету КПС в місті Пряшів А. Пшеничка [Rychlík, 2012, s. 404]. За підсумком лютого засідання ЦК КПЧ, В. Клементіс, Г. Гусак та Л. Новомеський були позбавлені депутатських мандатів, членства в ЦК КПЧ та виключені з лав партії.

Як вірно відзначає історик Я. Рихлік, лютого засідання ЦК КПЧ стало сигналом до початку нового етапу кампанії проти словацьких «буржуазних націоналістів» [Rychlík, 2012, s. 404]. 16 березня 1951 р. секретаріат ЦК КПС прийняв рішення прибрати з бібліотек та крамниць країни книги Г. Гусака та Л. Новомеського. Вірші Л. Новомеського були вилучені з підручників та потрапили під заборону публічного декламування.

На засіданні ЦК КПС 18 – 20 квітня 1951 р. В. Широкий заявив, що «була розкрита антидержавна та антипартійна фракційна діяльність Г. Гусака та Л. Новомеського, головних носіїв буржуазного націоналізму в нашій партії» [Rychlík, 2012, s. 406]. Він звинуватив Г. Гусака та Л. Новомеського в тому, що вони «захопили керівництво в партії для того, щоб зберегти позиції Словацької держави» [Rychlík, 2012, s. 406], у роки війни працювали за вказівками міністра внутрішніх справ Словацької держави О. Маха, саботували підготовку Словацького національного повстання 1944 р. та приєдналися до нього виключно з метою захисту інтересів словацької буржуазії. Наприкінці свого виступу В. Широкий звинуватив «буржуазних націоналістів» не тільки в античеській діяльності та тісній співпраці з членами колишньої партії Глінки й буржуазною словацькою еміграцією, але і в сепаратизмі, спробах відновити Словацьку державу. Було озвучено, що національна програма Г. Гусака та Л. Новомеського мала на меті розірвати братній союз словаків з чеським народом та СРСР.

Влітку 1951 р. в Чехословаччині розпочалася антиініціативна кампанія, головним обвинувачуваним під час якої став Генеральний секретар ЦК КПЧ Р. Сланський. І хоча справа словацьких «буржуазних націоналістів» після цього відійшла на другий план, розслідування антидержавної діяльності Г. Гусака та Л. Новомеського в ЧСР тривало.

Висновки. Тоталітарний комуністичний режим в Чехословаччині міг існувати лише в умовах політичного терору силових органів влади та

репресій. Невирішеність словацького питання в республіці дала можливість розпочати пошук «ворогів держави» серед політиків в лавах правлячої комуністичної партії, які виступали за рівноправність в чесько-словацьких відносинах. Саме їх було названо словацькими «буржуазними націоналістами» та звинувачено у відступі від офіційної ідеології й співпраці з представниками колишнього буржуазного ладу. На початок та перебіг кампанії проти словацьких «буржуазних націоналістів» вплинув зовнішній фактор, а саме політика СРСР щодо Югославії та судовий процес над Л. Райком і його товаришами в Угорщині. До організації та проведення кампанії долучилися представники інституту радянських радників в Чехословаччині.

Словацьких «буржуазних націоналістів» спершу звинуватили у намірах створити спільний політичний блок зі словацькою буржуазією з метою збереження

максимальної незалежності словацьких органів влади в Чехословаччині, а згодом – у сепаратизмі та бажанні відродити Словацьку державу. Головним обвинуваченим у справі словацьких «буржуазних націоналістів» став Г. Гусак, який був причіником рівноправності в чесько-словацьких відносинах та на завершальному етапі Другої світової війни підтримував ідею федеративного устрою Чехословаччини. Кампанія проти словацьких «буржуазних націоналістів» 1948 – 1951 рр. свідчила про те, що комуністична влада не планує вирішувати словацьке питання в Чехословаччині. Фінальним акордом кампанії став судовий процес над Г. Гусаком та його соратниками в 1954 р. Тому перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають у вивченні підготовки та перебігу даного судового процесу, його ролі в історії чесько-словацьких відносин.

Список використаних джерел

- Dvořakova, J., 2007. *Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953 (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek)*, Praha, 2007, 383 s.
- Husak, G., 1948. *Zapas o zajtrajšok*, Bratislava: Obroda, 284 s.
- Kaplan, K., 1992. *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha: Mladá fronta, 303 s.
- Kaplan, K., 1994. *K politickým procesům v Československu 1948 – 1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 214 s.
- Kinčok, B., a kol., 2015. *Gustav Husak a jeho doba*, Bratislava: Ustav pamati naroda, 545 s.
- Kinčok, B., 2013. Vyšetřovanec číslo 1940. Gustav Husák vo vyšetřovacej väzbe Štátnej bezpečnosti (1951 – 1954), *Pamät národa*, ročník IX, č. 4, s. 17–39.
- Laszlo Rajk a jeho společníci před lidovým soudem*, Praha: Kulturní a propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ, 1949, 286 s.
- Macháček, M., 2017. *Gustav Husák*, Praha: Vyšehrad, 631 s.
- Pešek, J., 2006. «Ludacke tiene» v Komunistické strane Slovenska (a nad ňou) po roku 1948, *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov, s. 169–180.
- Plevza, V., 1991. *Vzostupy a pády: Gustav Husák prehovoril*, Bratislava: Tatrapress, 198 s.
- Rychlík, J., 2012. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*, Praha: Vyšehrad, ÚSTR, 677 s.
- Блохина, А., 2004. Сфабрикованный процесс Л. Райка в Венгрии, *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Международные отношения. Политология. Регионоведение*, вып. 1(2), Новгород: Изд-во ННГУ, с. 134–140.
- Вовканич, І., Свеженцева, О., 2009. Трансформаційні процеси в Чехословаччині в умовах радянської блокової політики на рубежі 40 – 50-х рр. ХХ ст., *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, випуск 18: міжвідомчий збірник наукових праць*, с. 81–92.
- Из дневника первого секретаря посольства СССР в Чехословакии П. Г. Крекотеня. Запись беседы с руководителем пражского отделения газеты компартии Словакии «Правда» Эзеровичем о положении в КПС, 11 сентября 1950 г., *Советский фактор в Восточной Европе. 1944 – 1953 гг., в 2-х тт. Документы / в т. 2. 1949 – 1953 гг.* Отв. редактор Т. В. Волокитина, Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002, с. 378–379.
- Ленин, В., 1973. *Полное собрание сочинений*, т. 24, сентябрь 1913 – март 1914, Москва: Издательство политической литературы, 567 с.
- Марьина, В., 2005. Строительство социализма со «сталинским лицом». 1949 – 1953 гг., *Чехия и Словакия в ХХ веке: [Очерки истории]*, в 2-х кн., кн. 2, Москва, с. 89–134.
- Марьина, В., 2019. *Последний президент социалистической Чехословакии Густав Гусак: путь к одиночеству (1913 – 1991)*, Москва: Институт славяноведения РАН; Санкт-Петербург: Нестор-История, 344 с.
- Нежинский, Л., 1969. *Очерк истории народной Венгрии 1948 – 1962*, Москва: Наука, 447 с.
- Свеженцева, О., 2010. *Утверждения тоталитарного режима в Чехословаччині наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст.* Автореф. дис. [...] канд. істор. наук, Ужгород, 20 с.
- Сопроводительное письмо В. С. Абакумова В. М. Молотову с приложением сообщения сотрудников МГБ СССР М. Т. Лихачева и Н. И. Макарова о работе чехословацких органов безопасности, реакции К. Готвальда на материалы, компрометирующие бывшего министра иностранных дел В. Клементиса и др., 16 марта 1950 г., *Советский фактор в Восточной Европе. 1944 – 1953 гг. в 2-х тт. Документы / т. 2. 1949 – 1953 гг.* Отв. редактор Т. В. Волокитина, Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002, с. 285–290.
- Сопроводительное письмо М. А. Силина А. Я. Вишинскому с приложением справки об освобождении В. Клементиса с поста министра иностранных дел Чехословакии, 21 апреля 1950 г., *Советский фактор в Восточной Европе. 1944 – 1953 гг. в 2-х тт. Документы / т. 2. 1949 – 1953 гг.* Отв. редактор Т. В. Волокитина, Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002, с. 301–306.
- Терешко, Ю., 1999. *Демократичний рух у Чехословаччині 1945-1968 рр.* Автореф. дис. [...] канд. істор. наук., Київ, 20 с.
- Хмел, Р., 2007. Словацкий вопрос в 20-м веке, *Опыт демократических преобразований Словакии*, Bratislava, с. 9–23.
- Югославская компартия во власти убийц и шпионов. Резолюция Информационного бюро, *Совещание Информационного бюро коммунистических и рабочих партий в Венгрии во второй половине ноября 1949 г.*, Москва, 1949, с. 23–27.

References

- Blohina, A., 2004. Sfabrikovanyj process L. Rajka v Vengrii, *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Seriya Mezhndunarodnye otnosheniya. Politologiya. Regionovedenie*, vyp. 1(2) [The fabricated process of L. Raik in Hungary, Bulletin of the Nizhny Novgorod University. N. I. Lobachevsky. Series International Relations. Political science. Regional Studies, vol. 1 (2)], Novgorod: Izd-vo NNGU, s. 134–140. (in Russian).
- Dvořáková, J., 2007. *Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953 (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek)*, Praha, 2007, 383 s. (in Czech).
- Hmel, R., 2007. Slovačskij vopros v 20-m veke, *Opyt demokraticeskikh preobrazovanij Slovakii* [Slovak Question in the 20-th Century, Experience of Democratic Transformations in Slovakia], Bratislava, s. 9–23. (in Russian).
- Husak, G., 1948. *Zapas o zajtrajšok*, Bratislava: Obroda, 284 s. (in Slovak).
- Iz dnevnika pervogo sekretarya posolstva SSSR v Chechoslovakii P. G. Krekotenya. Zapis besedy s rukovoditelem prazhskogo otdeleniya gazety kompartii Slovakii «Pravda» Ezerovichem o polozhenii v KPS, 11 sentyabrya 1950 g. *Sovetskij faktor v Vostochnoj Evrope. 1944–1953 gg. v 2-h tt. Dokumenty / t. 2. 1949 – 1953 gg.* Otv. redaktor T. V. Volokitina [From the diary of the first secretary of the USSR Embassy in Czechoslovakia P. G. Krekoten. Record of a conversation with the head of the Prague branch of the Slovak Communist Party newspaper Pravda Ezerovic about the situation in the Communist Party, September 11, 1950, Soviet factor in Eastern Europe. 1944 - 1953, in 2 vols. Documents / t 2. 1949 – 1953 Repl. Editor T. V. Volokitina], Moskva: «Rossijskaya politicheskaya enciklopediya» (ROSSPEN), 2002, s. 378–379. (in Russian).
- Kaplan, K., 1992. *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha: Mladá fronta, 303 s. (in Czech).
- Kaplan, K., 1994. *K politickým procesům v Československu 1948 – 1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 214 s. (in Czech).
- Kinčok, B., 2013. Vyšetřovanec číslo 1940. Gustáv Husák vo vyšetrovacej väzbe Štátnej bezpečnosti (1951 – 1954), *Pamät' národa*, ročník IX, č. 4, s. 17–39. (in Slovak).
- Kinčok, B., a kol., 2015. *Gustav Husak a jeho doba*, Bratislava: Ustav pamati naroda, 545 s. (in Slovak).
- Laszlo Rajk ajeho spolecnici pred lidovym soudem*, Praha: Kulturní a propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ, 1949, 286 s. (in Czech).
- Lenin, V., 1973. *Polnoe sobranie sochinenij*, t. 24, sentyabr 1913 – mart 1914 [Complete Works, vol. 24, September 1913 – March 1914], Moskva: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 567 s. (in Russian).
- Macháček, M., 2017. *Gustáv Husák*, Praha: Vyšehrad, 631 s. (in Czech).
- Mar'ina, V., 2005. Stroitelstvo socializma so «stalinskim licom». 1949 – 1953 gg., *Chehiya i Slovakiya v XX veke: [Ocherki istorii]*, v 2-h kn., kn. 2 [The construction of socialism with a «Stalinist face». 1949 – 1953, Czech Republic and Slovakia in the XX century: [Essays on History], in 2 books, Prince. 2], Moskva, s. 89–134. (in Russian).
- Mar'ina, V., 2019. *Poslednij prezident socialisticheskoy Chechoslovakii Gustav Gusak: put k odinochestvu (1913 – 1991)* [The last president of socialist Czechoslovakia Gustav Husak: the path to loneliness (1913 – 1991)], Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN; Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, 344 s. (in Russian).
- Nezhinskij, L., 1969. *Ocherk istorii narodnoj Vengrii 1948 – 1962* [Essay on the history of people's Hungary], Moskva: Nauka, 447 s. (in Russian).
- Pešek, J., 2006. «Ludacke tiene» v Komunistickej strane Slovenska (a nad ňou) po roku 1948, *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov, s. 169–180. (in Slovak).
- Plevza, V., 1991. *Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril*, Bratislava: Tatrapress, 198 s. (in Slovak).
- Ryčlík, J., 2012. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*, Praha: Vyšehrad, ÚSTR, 677 s. (in Czech).
- Soprovoditelnoe pismo M. A. Silina A. Ya. Vishinskomu s prilozhenim spravki ob osvobozhdenii V. Klementisa s posta ministra inostrannyh del Chechoslovakii, 21 aprelya 1950 g., *Sovetskij faktor v Vostochnoj Evrope. 1944 – 1953 gg. v 2-h tt. Dokumenty / t. 2. 1949 – 1953 gg.* Otv. redaktor T. V. Volokitina [Covering letter to M. A. Silin A. Ya. Vishinsky with a note on the release of V. Klementis from the post of Minister of Foreign Affairs of Czechoslovakia, April 21, 1950, Soviet factor in Eastern Europe. 1944 – 1953 in 2 vols. Documents / vol. 2. 1949 – 1953. Repl. Editor T. V. Volokitina], Moskva: «Rossijskaya politicheskaya enciklopediya» (ROSSPEN), 2002, s. 301–306. (in Russian).
- Soprovoditelnoe pismo V. S. Abakumova V. M. Molotovu s prilozheniem soobsheniya sotrudnikov MGB SSSR M.T. Lihacheva i N. I. Makarova o rabote chechoslovackih organov bezopasnosti, reakcii K. Gotvalda na materialy, komprometiruyushie byvshego ministra inostrannyh del V. Klementisa i dr., *Sovetskij faktor v Vostochnoj Evrope. 1944 – 1953 gg. v 2-h tt. Dokumenty / t. 2. 1949 – 1953 gg.* Otv. redaktor T. V. Volokitina [Cover letter to V. S. Abakumov V. M. Molotov with the message of the Ministry of State Security of the USSR M.T. Likhachev and N. I. Makarov on the work of the Czechoslovak security agencies, K. Gottwald's reaction to materials compromising the former Foreign Minister V. Klementis et al., March 16, 1950, Soviet factor in Eastern Europe. 1944 – 1953 in 2 vols. Documents / vol. 2. 1949 – 1953. Repl. Editor T.V. Volokitina], Moskva: «Rossijskaya politicheskaya enciklopediya» (ROSSPEN), 2002, s. 285–290. (in Russian).
- Svyezhenčeva, O., 2010. *Utverdzhennya totalitarnogo rezhimu v Chechoslovachchini naprikinci 40-h – na pochatku 50-h rokov XX st.* Avtoref. dis. [...] kand. istor. nauk [The establishment of a totalitarian regime in Czechoslovakia in the late 1940-s and early 1950-s. Abstr. of dissert. [...] cand. of hist. sciences], Uzhgorod, 20 s. (in Ukrainian).
- Tereshko, Yu., 1999. *Demokratichnij ruh u Chechoslovachchini 1945 – 1968 rr.* Avtoref. dis. [...] kand. istor. nauk [Democratic Movement in Czechoslovakia 1945 – 1968. Abstr. of dissert. [...] cand. of hist. sciences], Kiev, 20 s. (in Ukrainian).
- Vovkanich, I., Svyezhenčeva, O., 2009. Transformacijni procesi v Chechoslovachchini v umovah radyanskoyi blokoviy politiki na rubezhi 40 – 50-h rr. XX st., *Mizhnarodni zv'yazki Ukrayini: naukovy poshuki i znahidki, vipusk 18: mizhvidomchij zbirnik naukovih prac* [Transformation processes in Czechoslovakia in the context of the Soviet policy block at the turn of the 40's – 50's of the twentieth century., International Relations of Ukraine: Research and Findings, Issue 18: Interagency Collection of Scientific Papers], s. 81–92. (in Ukrainian).
- Yugoslavskaya kompartiya vo vlasti ubije i shpionov. Rezolyuciya Informacionnogo byuro. Soveshanie Informacionnogo byuro kommunisticheskikh i rabochih partij v Vengrii vo vtoroj polovine noyabrya 1949 g. [The Yugoslav Communist Party is dominated by killers and spies. Resolution of the Information Bureau, Meeting of the Information Bureau of Communist and Workers Parties in Hungary in the second half of November 1949], Moskva, 1949, s. 23–27. (in Russian).

SUMMARY

CAMPAIGN AGAINST OF THE SLOVAK «BOURGEOIS NATIONALISTS» IN
CZECHOSLOVAKIA (1948 – 1951)

Ihor Shnitser

Candidate of History, Docent, Head of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries,
SHEE «Uzhhorod National University»

The article deals with the case of the Slovak «bourgeois nationalists» in Czechoslovakia from 1948 to 1951. The research methodology is based on the general scientific principles of historicism and objectivity. The implementation of these principles made it possible to avoid inconsistencies, inconsistencies, isolation from the objective historical process during the research. The author traces the influence of external and internal factors on the beginning and the course of the campaign against the Slovak «bourgeois nationalists», who were among the dangerous «enemies of the state». He emphasizes that the followers of the 'bourgeois nationalism' ranking among the elite of the Communist Party were accused of creating a common political bloc with the Slovak bourgeoisie to preserve the maximum independence of the Slovak authorities in Czechoslovakia. Later on, they were also accused of the willing to restore the Slovak state and the separatism. This article attempts to show that the unresolved issue in the Czechoslovakia following the February Coup in 1948 was one of the reasons for the intensified political struggle in the ranks of the Communist Party and adversely affected Czech-Slovak relations within the country. The author covers the course of the campaign against the Slovak «bourgeois nationalists» in the context of other political processes in Czechoslovakia and the countries of the socialist camp. He notes that the state, political and party activist G. Husak, who was a supporter of equality in Czech-Slovak relations and at the final stage of World War II supported the idea of a federal structure of Czechoslovakia, was the main accused under this case. The campaign against the Slovak «bourgeois nationalists» from 1948 to 1951 testified that the official authorities did not plan to resolve the Slovak question in Czechoslovakia.

Keywords: Czechoslovakia, Communist Party, Slovak «bourgeois nationalism», G. Husak, L. Novomesky.